

Szemantika és számjelölés egyes főnévcsoportoknál a mai udmurt nyelvben

0. Tanulmányomban az udmurt számjelöléssel kapcsolatosan 2004–2005-ben végzett kutatásaimat, illetve a kutatásból született szakdolgozatom eredményeinek egy részét ismertetem.¹

Szakdolgozatomban a számjelölésnek azokat az eseteit vizsgáltam meg részletesen, ahol egy bizonyos szó azonos vagy megközelítőleg azonos jelentéssel ugyanabban a grammatikai környezetben egyes és többes számban is előfordulhat.² Jelen tanulmányomban kizárólag az udmurt főnevek egyes szemantikai csoportjainak, így az elvont fogalmaknak, az anyagneveknek, a „sok apró azonos egyedből álló” zöldség-, gyümölcs-, gabonafélék és élelmiszerek megnevezéseinek, a páros testrészek és tárgyak megnevezéseinek, illetve néhány egyéb szemantikai csoportba sorolható főnévnek a számjelölésére koncentrálok. A szakirodalomban ugyanis szinte közhelyszámba megy, hogy az említett entitások megnevezésénél jellemzően egyes számot használnak az uráli nyelvek (l. pl. Hajdú 1981: 169; Bereczki 2003: 97). A mai udmurt nyelvhasználatot tanulmányozva viszont azt figyeltem meg, hogy a singularis és a pluralis használata nem teljesen felel meg (sőt, néha ellentmond) a szakirodalomban írtaknak, és a többes szám olyan esetekben is használatos, amelyekben a szakirodalom szerint kizárólag vagy főként az egyes szám fordul elő.

Tanulmányom 1. pontjában bemutatom, hogy miként magyarázhatjuk az említett szemantikai csoportoknál a számjelölés „problematikusságát” az ún. „Animacy Hierarchy”-skála és a hozzá kapcsolódó elmélet segítségével. A 2. pontban megvizsgálom a pluralis használatának lehetőségeit az egyes szemantikai csoportoknál. Rámutatok, hogy az anyagnevek és az elvont fogalmak megnevezései is állhatnak többes számban. Megpróbálok választ adni arra a kérdésre, hogy a „sok apró azonos egyedből álló” gabonaféléket, élelmiszereket stb. inkább egyes vagy inkább többes számban nevezi-e meg a mai udmurt nyelv, végül megvizsgálom, hogy van-e az udmurtban *plurale tantum*. (Plurale tantumon hagyományosan a csak többes számú alakkal

1 Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Salánki Zsuzsának a kutatásban nyújtott segítségéért és Fejes Lászlónak cikkem tartalmára vonatkozó javaslataiért. Köszönöm továbbá Galina Lesznyikovának, Olga Ignatyjevának, Larisza Sirobokovának, Jelena Rogyionovának és Alekszandr Jegorovnak, hogy a kutatás alapjául szolgáló kérdőívemet Udmurtiába eljuttatták és rokonaikkal, barátaikkal, ismerőseikkel kitöltették.

2 Erre a jelenségre többféle példát is találunk a mai udmurtban: a mennyiségjelzős szerkezetekben az 1-nél nagyobb mennyiséget kifejező számnév után a jelzett szó egyes és többes számban is állhat; a minőségjelzős szerkezetekben többes számú jelzett szó mellett a jelző fakultatívan egyeztetődhet a jelzett szóval; a melléknévi állítmány többes számú alany mellett általában többes számban áll, de az egyeztetés néha elmaradhat; a birtokos szerkezetben ha több birtokoshoz tartozik 1-1 birtok, a birtok szintén egyes és többes számban is állhat stb.

rendelkező főneveket nevezzük, én azonban Ingo (1978) értelmezését követve ennél szélesebb értelemben fogom használni ezt a kifejezést, l. 2.4.1.)

Kutatásomat udmurt szépirodalmi szöveg alapján összeállított korpuszon végeztem (Fjodor Pukrov *Kizsili niil* című regényéből igyekeztem kigyűjteni a vizsgálatom tárgyát képező összes főnevet és szerkezetet), valamint az említett regény mondatai alapján szerkesztettem egy, a mai nyelvhasználatot vizsgáló kérdőívet. Ebben négy különböző típusú kérdés alkalmazásával azt próbáltam meg kideríteni, hogy az adott mondatokban inkább a singularisi vagy inkább a pluralisi alternatívát preferálják-e az adatközlők. A kérdőívet udmurt anyanyelvű kérdezőbiztosok töltötték ki 2004–2005 telén 130 udmurt anyanyelvi beszélővel. Az egyes kérdésekre adott válaszok arányát az adatközlők életkora, illetve a lakóhelyüknek megfelelő nyelvjárási terület szerint is csoportosítottam.³ Bár az egyes életkori és nyelvjárási csoportok válaszainál nem tudtam kimutatni markáns különbséget a numerusok használatát illetően, cikkemben az életkori és a nyelvjárási terület szerinti bontást is közlöm. Felmérésem eredményeiből statisztikai következtetéseket nem vonhatunk le, mivel 130 fős mintavételelem egyrészt kicsinek számít, másrészt a kapott válaszokat nem statisztikai módszerekkel értékeltem ki, csupán kiszámoltam az egyes kérdésekre adott válaszok százalékos arányát, harmadrészt pedig az egyes lakóhely, illetve életkor szerinti csoportok nem azonos elemszámúak voltak, és részben fedték is egymást.⁴ Eredményeim ugyanakkor alapot adhatnak egy statisztikai módszerekkel és nagyobb mintán végzendő esetleges későbbi kutatáshoz.

1. Az udmurt nyelvben két *numerus* (nyelvtani szám) van: egyes szám (singularis) és többes szám (pluralis). Az egyes számnak nincs jele, a többes szám jele a főneveknél *-(j)os*.⁵

A Grammatika (1962) szerint az udmurt nyelvben az anyagnevek, az elvont fogalmak, a mérték- és pénzegységek, illetve a páros testrészek és tárgyak megnevezései általában egyes számban használatosak, és csak néhány kivételes esetben kerülhetnek többes számba. A Grammatika (1962) és Csúcs (1990) szerint továbbá az udmurtban nincsenek csak többes számban használatos főnevek, az orosz plurale tantumokat pedig egyes számú főnévként veszi át az udmurt nyelv.

3 Többé-kevésbé a Csúcs Sándor (1990) által ismertetett Kelmakov-féle nyelvjárási felosztást követtem, bár a városban élő udmurtokat – attól függetlenül, hogy városuk melyik nyelvjárási területre esik – külön csoportként kezeltem.

4 A lakóhelynek megfelelő nyelvjárási terület függvényében a következőképpen oszlottak meg az adatközlők: *északi és beszermán nyelvjárási területen élő beszélők*: 46 fő (35,4%); *középső nyelvjárási terület*: 35 fő (26,9%); *déli nyelvjárási terület*: 24 fő (18,5%); *peremnyelvjárások (vagy periférikus déli nyelvjárások)*: 15 fő (11,5%), városban élő udmurtok: 10 fő (7,7%). Az életkori csoportok megoszlása pedig a következő volt: *13–17 évesek* („serdülők”): 31 fő (23,8%), közülük 29 északi (93,5%) és 2 déli beszélő (6,5%). *18–27 évesek* („fiatalok”): 66 fő (50,8%), közülük 17 északi (25,8%), 15 középső nyelvtérületi (22,7%), 18 déli (27,3%), 10 periférikus déli (15,2%) és 6 városi (9,1%) udmurt. *33–58 évesek* („középkorúak”): 22 fő (16,9%), közülük 11 középső nyelvtérületi (50%), 4 déli (18,2%) és 7 városi (31,8%) udmurt. *63–80 évesek* („idősek”): 11 fő (8,5%), közülük 9 középső nyelvtérületi (81,8%) és 2 városi (18,2%) udmurt.

5 Magánhangzóra végződő szavakhoz ez a többesjel *-os*, mássalhangzóra végződőkhöz *-jos* alakban kapcsolódik: *кыака-ос* 'varjak', *миндэр-ъэс* 'párnák'.

A kutatás során a nyelvi gyakorlat és a szakirodalom megállapításai között tapasztalt eltérések, illetve a nyelvhasználatban a számjelölés terén megfigyelt ingadozások véleményem szerint jól magyarázhatók Corbett (2000) „Animacy Hierarchy”-skálája és a hozzá kapcsolódó elmélet segítségével. Az udmurtban a számjelölés terén „problémásnak” talált eseteink általában élettelen entitásokat jelölnek. Corbett (2000: 56) szerint a világ nyelveiben a névszók és névmások számkifejezését (tehát azt, hogy megkülönböztetik-e morfológiai és szintaktikai eszközökkel a különböző numerusokat) elsődlegesen a szemantika határozza meg, pontosabban az, hogy a főnév vagy névmás által kifejezett entitás mely pontján helyezkedik el egy ún. „Animacy Hierarchy”-skálának (kb. „élő/élettelen”-skála).⁶ A skálát magyarra fordítva közlöm:

beszélő > megszólított > 3. személy > rokon > ember > élő > élettelen

ahol *beszélő* az első, *megszólított* a második, *3. személy* a harmadik személyű személyes névmásokra vonatkozik; *rokon* a rokonsági terminusokat, *ember* az embert jelölő szavakat, *élő* az élőlényeket, *élettelen* pedig az élettelen entitásokat jelöli.

A numerusok megkülönböztetése és morfológiai vagy szintaktikai kifejezése nyelvtől függően lehet kötelező a skála elején (bal oldalán) és lehetetlen a skála végén (jobb oldalán), vagy kötelező a skála elején és fakultatív a skála végén, vagy fakultatív a skála elején és lehetetlen a skála végén található pozícióknál.⁷ Nyelvenként változó az is, hogy „meddig tart a skála eleje” és „hol kezdődik a vége”. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a mai udmurtban az élettelen entitásokat jelölő főnevek egyes szemantikai csoportjainál a számjelölés kevésbé következetes, mint a skála bal oldalához tartozó, élőlényeket jelölő főneveknél.

2.0. A Grammatika (1962) szerint az elvont fogalmakat jelölő főnevek kizárólag egyes számban használatosak.⁸ A korpuszban ezzel szemben kifejezetten sok olyan példát találtam, ahol elvont fogalom állt többes számban, pl. *күректонъёссэс* 'szenvedéseiket', *шуг-секытъёс* 'nehézségek', *вожъяськемъёсме* 'irigykedéseimet', *сюлмаськонъёсын* 'gondokkal'.

Az anyagnevek Csúcs (1990: 34) szerint „általában csak egyes számban használatosak. Ha azonban az illető anyag fajtáit, típusait jelölik, többes számuk is van”. Ugyanezt állapítja meg a Grammatika (1962): a többes számú *нызьёс* 'lisztek' alak tehát tulajdonképpen különféle lisztfajtákat jelöl.

Corbett (2000) szerint az anyagnevek és az elvont jelentésű főnevek olyan szövegkörnyezetben, ahol megszámlálható entitást kifejező főnévként jelennek meg, jelentésmódosuláson (angol terminussal *recategorization*) mehetnek keresztül, így többes számú

6 Az „Animacy Hierarchy”-skálát Corbett Smith-Starktól veszi át: Smith-Stark, T. Cedric (1974), The plurality split. In: Michael W. La Galy, Robert A. Fox and Anthony Bruck (eds.), Papers from the Tenth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society, April 19–21, , 657–671.

7 A numerusokat morfológiailag megkülönböztetni nem képes (Corbett (2000) terminológiájával ún. „not number-differentiable”), csak egyes vagy csak többes számban használatos főnevek például gyakran élettelen dolgokat jelölnek a világ nyelveiben.

8 A Grammatika (1962) voltaképpen tehát *singulare tantum*nak, csak egyes számú alakkal rendelkező főnévnek tekinti az elvont főneveket.

alakjuk a pluralitás kifejezése mellett más jelentésárnyalatot is hordoz.⁹ Az udmurtban ez a jelentésmódosulás véleményem szerint éppúgy megfigyelhető, mint pl. az angolban.

2.1. Az elvont értelmű főneveknél található jelentéseltolódást Corbett (2000) ún. „instance reading”-nek nevezi: az elvont fogalmak „megszámlálható kontextusban” úgy értelmezendők, mint a kifejezett fogalom egyes „konkrét” megnyilvánulásai. Corbett (2000: 85) angol példái: „*a difficulty*” '(egy) nehézség', „*small kindnesses*” 'apró szívességek'. Az udmurtban is hasonló értelmezést nyernek a többes számban álló elvont fogalmak, pl.:

- (1) a. „*шуг-секытъёс* *йӱвӱм* *кадь*”¹⁰
baj-nehézség-PL álom mint
'a nehézségek álomszerűek'
- b. „*азьло* *вожъяськемъёсме* *тодам* *вайыса*”
korábbi irigykedik- emlékezet- hoz-GER
PTCP.PERF-PL-ACC. POSS.1SG ILLAT-POSS.1SG
'korábbi irigykedéseimet felidézve'

2.2. Az anyagnevek többes számban Corbett (2000) szerint a következő jelentésmódosulásokon mehetnek át:

1. „Adag- vagy egység-értelmezés”: az anyagnév mint az anyagból vett egység, „egy adagnyi anyag” értelmezendő. Corbett angol példája (2000: 84): „*I'd like three coffees, please*” 'Három kávé, legyen szíves'.

2. „Anyagtípus-, anyagfajta-értelmezés”: a többes szám az anyag különböző típusaira utal. Corbett (2000: 84) példája: „*she offered three wonderful wines during the dinner*” 'három(féle) csodálatos bort szolgáltat fel a vacsorán'. Ezt az értelmezési lehetőséget említi meg a Grammatika (1962) és Csúcs (1990) is, amikor az anyagnevek többes számú használatáról írnak.

A korpuszból idézett alábbi mondatra mind az „egység-”, mind az „anyagtípus-értelmezés” érvényes lehet: a 'pálinkák' szó jelenthet több üveg pálinkát is, de vonatkozhat különböző pálinkafélékre is.

- (2) „*дышетӱсьёс* *ӓӓӧк* *вьлэ* *винаос* *пуктыло*”
tanít-PTCP.IMP-PL asztal -ГА pálinka-PL helyez-3PL
'a tanárok pálinkákat tesznek az asztalra'

A (3)-as példában a többes számban álló anyagnév viszont nem értelmezhető sem az „egység-”, sem az „anyagtípus-interpretáció” szerint: a többes szám itt valószínűleg olyan jelentésárnyalatot hordoz, amelyet a szakirodalom nem említ. Olga Vitaljevna Ignatyjeva személyes közlése szerint a *вӱос* 'vizek' alaknál a pluralis arra vonatkozhat, hogy a víz *több helyről* folyik (ezt az értelmezést a szövegkörnyezet is alátámasztja: a „vizek” a „tetőkről folynak”):

9 A skála legelején található főnevek jelentése is módosulhat többes számban, de ez a szemantikai eltolódás más jellegű, mint amelyet a skála végénél találunk, l. Corbett (2000: 83–85).

10 Пукроков, Фёдор (1997), *Кизили ныл*, Ижевск, «Удмуртия», 181. о. A korpuszból származó példamondatoknál a továbbiakban hivatkozásként csak az oldalszámot fogom feltüntetni.

(3)	„липетьёсысь	вуос	вияло...	вуос	но	золгес	куашето”
	tető-PL-ELAT	víz-	folyik-	víz-	is	erős-	zajjong-3PL
		PL	3PL	PL		COMPAR	

'a tetőkről vizek folynak... a vizek egyre hangosabban csobognak' (100. o.)

2.3.0. A bogycs gyümölcsök, zöldségek, a gabonafajták, az apró darabokból álló élelmiszerek megnevezései a finnugor nyelvekben általában egyes számban állnak (Rédei 1981: 100; Bereczki 2003: 86), l. pl. m. *Málnát eszem*.

Az indoeurópai nyelvek ezzel szemben gyakran többes számban használják ezeket az kifejezéseket. A 'málnát' például – ha nem egy szemről van szó – az angol, a francia, az olasz és az orosz is többes számban nevezi meg: ang. *raspberries*, fr. *framboises*, ol. *lamponi*, or. *малины*. Az angol, az olasz és a francia a 'borsót' is többes számú alakkal jelöli: ang. *peas*, fr. *petits pois*, ol. *piselli*; az orosz viszont egyes számúval: *зорох*.

A 'búza' megnevezésére mind a négy nyelv egyes számú alakot használ: ang. *wheat*, fr. *blé*, ol. *grano*, or. *пшеница*.

Az egyes és a többes szám használata a gyümölcs-, zöldség-, gabonaféléknél stb. tulajdonképpen arra világít rá, hogy az adott nyelv az illető entitást „megszámlálhatatlan szubsztanciaként” (l. m. *málna*), vagy megszámlálható dolgok összességéként (l. or. *малины*) kezeli-e.

A „megszámlálható/megszámlálhatatlan” felosztást finomítja Jackendoff,¹¹ akinek az osztályozását Corbett (2000: 80) után én is közlöm (magyarra fordítva):

	kategória	példák
+körülhatarolt, –belső szerkezet	egyedek	könyv, malac
+körülhatarolt, +belső szerkezet	csoportok	bizottság
–körülhatarolt, –belső szerkezet	anyagok	víz
–körülhatarolt, +belső szerkezet	összességek	könyvek, malacok

Jackendoff osztályozása szerint a numerusok használata a főneveknek a jelen pontban tárgyalt szemantikai csoportjánál tulajdonképpen arra mutat rá, hogy az adott nyelvben kap-e grammatikai kifejezőmódot az illető entitás belső szerkezete vagy sem.¹² A magyarban a 'málna' megnevezése grammatikailag úgy viselkedik, mintha „belső szerkezet nélküli masszát” jelölne (akárcsak a 'víz' megnevezése), az oroszban pedig úgy, mintha elkülöníthető egyedek összességét jelölne (mintha *malacok* vagy *könyvek* összességéről volna szó általában); a 'borsó' jelentésű szó viszont az oroszban is „belső szerkezet nélküli masszaként” van kifejezve. A 'búza' megnevezése pedig az összes említett nyelvben úgy viselkedik, mintha „belső szerkezet nélküli masszát” jelölne.

A korpuszban a gabonafajták elnevezései (*чабей* 'búza', *йыды* 'árpa', *сезыы* 'zab', *жег* 'roz's', *тари* 'köles'), illetve az *узы* 'erdei szamóca', *эмезь* 'málna', *льом* 'zelnice', *көжы* 'borsó', *сугон* 'hagyma' stb., és az oroszból átvett *помидор* 'paradicsom', *картофка* /*картошка*

11 Jackendoff, Ray (1991), *Parts and boundaries*. In: *Cognition* 41, 9–45.

12 Az említett szemantikai csoportokba sorolható főnevek által jelölt entitásoknak *fizikailag* természetesen van belső szerkezetük.

'krumpli' szavak mindig egyes számban álltak – olyan grammatikai környezetben is, ahol nem 'egy szemet' vagy 'egy darabot' jelöltek.

A 2.3.1. és a 2.3.2. pontokban ismertetett példák viszont azt mutatják, hogy ennél a szemantikai csoportnál sem teljesen kizárt a többes szám használata. A többes számnak itt kétféle interpretációja lehet:

1. A többes szám az elkülöníthető darabok összességére utal;

2. „Anyagtípus-értelmezés”: a többes szám a gyümölcs/zöldség/gabona/élelmiszer különböző fajtáit jelöli.

Az egyes és a többes szám jelentésének értékeit a kétféle értelmezés függvényében az alábbi táblázatban szemléltetem:

	Sg	Pl	releváns-e grammatikailag, hogy az illető entitásnak van belső szerkezete
1.	1 szem	szemek összessége	+
2.	egy szemnél nagyobb mennyiség	típusok	–

2.3.1. A különféle gabonafajták megnevezése a korpuszban mindig egyes számban állt, l. 2.3.0. A 'gabona' általános megnevezése viszont mind egyes számban, l. (4), mind többes számban, l. (5) előfordult (az előbbi alakban négyszer, az utóbbiban ötször).

(4) „*ю* *ворттыса*” (117. o.)
gabona szállít-GER
'gabonát szállítva'

(5) „*юоc* *ыз* *быдо*” *на* (114. o.)
gabona-PL nem-3PL nő-NEG.PL még
'még nem terem gabona'

A *валэс юоc* 'tavaszi gabona' kifejezés Kozmács István *Udmurt–magyar szótárában* többes számú szótári alakkal, azaz plurale tantumként szerepel.

A kérdőív olyan kérdéseinél, mint (6), a kitöltőknek a következő négy alternatíva közül kellett választaniuk: a) a mondatot a megadott szó singularisi, vagy b) pluralisi alakjával egészítenék ki; c) az egyes és a többes számú alakot egyformán jónak találják; d) sem a singularisi, sem a pluralisi alakot nem találják jónak és a megadott mondatot valahogy másképpen mondanák (ebben az esetben le kellett írniuk, hogy mit változtatnának a mondaton).¹³ Kérdő-

13 A cikkemben ismertetett további kérdések mind ebből a kérdéstípusból fognak kikerülni. Az első táblázat mindig az adatközlők nyelvjárási területének, a második az életkori csoportjuknak függvényében szemlélteti a kapott eredményeket. A „Sg” jelzés alatti oszlop a singularisi, a „Pl” alatti oszlop a pluralisi, a „mindegy” alatti oszlop a 'mindegy' opciót választók arányát mutatja. Az „össz.” rövidítés mellett azt mutatom be, hogy a kitöltőknek összesen hány százaléka választotta az egyes alternatívákat; a további sorok pedig azt mutatják, hogy az egyes lakóhely, illetve életkor szerinti csoportoknál a csoportot alkotó kitöltőknek hány százaléka választotta az egyes opciókat (É az északi, K a középső, D

ívem ide vonatkozó kérdésénél (6) az adatközlők 22%-a választotta a többes számú *юос* alakot; 12%-uk szerint pedig az egyes és a többes számú megnevezés egyformán jó:

- (6) „*Бусыямы ю уг буды ну*”
szántóföld-INESS-POSS.1PL gabona nem.3SG nő-NEG.SG már
юос уг будо
gabona-PL nem.3PL nő-NEG.PL
‘Szántóföldünkön már nem nő gabona’

	Sg	Pl	mindegy
össz.	66%	22%	12%
É	78%	15%	7%
K	46%	31%	23%
D	79%	21%	0%
P	60%	10%	30%
V	60%	27%	13%

	Sg	Pl	mindegy
13–17	77%	16%	7%
18–27	74%	14%	12%
33–58	41%	45%	14%
63–80	36,5%	36,5%	27%

Az egyik megkérdezett adatközlő szerint a *юос* alak kétféleképpen értelmezhető: a pluralis vonatkozhat a gabonaszemek összességére is, de különböző gabonafajtákat is jelölhet.

2.3.2. A *камнет* ‘bonbon, cukorka’ jelentésű szó egyes (7) és többes (8a) számú alakban is előfordult a korpuszban. A *камнет* orosz megfelelője a többes számú *конфеты*. Ennek orosz többesjel nélküli, de udmurt többesjellel ellátott alakja – *конфетъёс* – is előfordult a korpuszban (8b):

- (7) „*Камнетэныз монэ утялтизы*” (127. o.)
bonbon-INS-DET én-ACC megvendégel-PST-3PL
‘megkínáltak a bonbonnal’

- (8) a. „*дуно камнетъёс басьтэ вал*” (127. o.)
drága bonbon-PL vesz-3SG van-PST
‘drága bonbonokat vásárolt’

- b. „*Конфетъёс, шоколадъёс басьтылэм сяна...*” (162. o.)
bonbon-PL csokoládé-PL vásárol-PTCP kívül
‘A bonbon-és csokivásárláson kívül...’

Olga Ignatyjeva személyes közlése szerint a *камнетъёс/конфетъёс* alakok is kétértelműek (a plurális a darabok összességét is jelölheti, de különféle bonbonfajtákra is vonatkozhat).

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy az apró darabokból álló gabona-, gyümölcs-, zöldségfélék, élelmiszerek megnevezésére inkább az egyes szám használatos, bár pl. a *ю*

a déli, P a periferikus déli nyelvterületeken, V a városban élő udmurtok csoportját jelzi; 13–17, 18–27 stb. pedig az életkori csoportok tagjainak minimális, ill. maximális életkorát mutatják. A „más” alatti oszlop azon adatközlők arányát mutatja, akik nem adtak választ a kérdésre, vagy úgy alakították át a mondatot, hogy abból nem derült ki, hogy az egyes vagy a többes számú alternatívát választanák.

'gabona' és a *камнет* 'bonbon, cukorka' szavak többes számban is előfordulhatnak. Ilyenkor elvileg kétféleképpen értelmezhetőek: a többes szám vonatkozhat a sok azonos egyedre is, de jelölhet különböző gabona- és cukorkafajtákat is.

2.4.0. A Grammatika (1962: 73–74) és Csúcs (1990: 34) szerint az udmurtban nincsenek csak többes számban használatos főnevek. Az orosz plurale tantumokat az udmurt nyelv e két szakirodalmi forrás szerint kétféleképpen veheti át:

1. Változatlan formában, de egyes számú főnévvé „átminősítve”, pl. or. *очки* (Pl) 'szemüveg' > udm. *очки* (Sg) 'ua.', vagy

2. Az orosz többesjel elhagyásával, szintén egyes számú főnévként, pl. or. *каникулы* (Pl) 'szünidő' > udm. *каникул* (Sg) 'ua.'.

Az oroszból átvett plurale tantumok udmurt többesjellel ellátott alakja a Grammatika (1962) és Csúcs (1990) szerint tehát nemcsak formailag, hanem jelentését tekintve is többes számú: *очкиос* 'szemüvegek', *каникулъёс* 'szünidők'.

Kelmakov (2002: 14) a fentiekkel ellentétben azt állítja, hogy a mai udmurt nyelvben kialakulóban van a „plurale tantum-kategória”; erre példaként az *өмёнъёс* 'jelszavak' és a *быръёнъёс* 'választások' szavakat említi. A többesjelenek szerinte szóképző funkciója is lehet (tehát bizonyos szavak a többes szám jelével ellátva mást jelentenek, mint egyes számban, l. *быръён* 'választás' – *быръёнъёс* '(politikai) választások', *өмён* 'meghívás' – *өмёнъёс* 'jelszavak'.¹⁴

A '(politikai) választások' jelentésű szó a korpuszban hol singularisban (*быръён*), hol pluralisban (*быръёнъёс*) fordult elő – azonos jelentéssel. A korpuszban továbbá az orosz plurale tantumok átvételének olyan módjával is találkoztam, amelyet a szakirodalmi források nem említenek meg: a *каникулъёс* szó ugyanis a singularisi 'szünidő' jelentéssel is előfordult a korpuszban, ez pedig az orosz *каникулы* szó orosz többesjel nélküli, de udmurt többesjellel ellátott alakja. A 2.4.2. pontban megvizsgálók néhány udmurt „plurale tantum-gyanús” főnevet. Célom annak megállapítása, hogy a szóban forgó főnevek besorolhatóak-e az Ingo (1978)-féle plurale tantum-kategóriák valamelyikébe, és ha igen, melyikbe.

2.4.1. Ingo (1978) finn nyelvi vizsgálatai során *plurale tantum*nak nem csak azokat a főneveket tekinti, amelyek singularisi jelentéssel is kizárólag többes számban használatosak. Forma és jelentés viszonyát tekintve Ingo (1978) a finn plurale tantumoknak a következő csoportjait különbözteti meg:¹⁵

A mai nyelvben csak többes számú alakkal rendelkező főnevek (Maticsák terminológiájával „igazi plurale tantumok”), pl. *häät* 'lakodalom', *sakset* 'olló'. Ezeknél singularisi és pluralisi értelemben egyaránt a többes számú alak használatos.

A) Olyan főnevek, amelyeknek többes számú alakja eltérő jelentésű, mint az egyes számú, pl. *ratas* 'kerék' – *rattaat* 'szekér' (a többes számú alak ezenkívül az egyes számú forma többes számaként is használatos: *rattaat* 'kerekek').

14 A pluralisi alak ezenkívül a singularisi alak többesítését is kifejezi, így a *быръёнъёс* kifejezés jelenthet több (nem politikai) 'választás'-t, az *өмёнъёс* pedig 'meghívások'-at is.

15 Ingo (1978) plurale tantum-értelmezését és -kategóriáit Maticsák Sándor ismerteti (Maticsák 2004). Az összefoglaláshoz mind Ingo munkáját, mind Maticsák cikkét felhasználtam.

B) „Fakultatív plurálisok”: az egyes és a többes számú alak jelentése megegyezik, pl. *haalari ~ haalarit* 'kezeslábas'.

C) „Olyan gyűjtőfogalmak, amelyeknek az egyes részeit nem nevezi meg külön a nyelv (...), azaz a részekre ugyanannak a szónak egyes/többes számú alakját kell használni. Ilyen például az *sukkapuikot ~ yhdet sukkapuikot* '(egy pár) kötőtű (= a két darab kötőtű együtt) – *useat sukkapuikot* 'több pár kötőtű' (ezek a gyűjtőfogalmak) – *sukkapuikko* 'egy darab kötőtű' – *sukkapuikot* 'több darab kötőtű' (ezek pedig az egyes részek megnevezései)” (Maticsák 2004: 267).

D) „Olyan hiányos paradigmájú, adverbializálódott/adverbializálódó főnevek, amelyeket csak többes számú ragozott alakban használunk: *on hengissä* 'életben van'” (Maticsák 2004: 267–268).

Ingo (1978: 22–31, 59–250) a latin, az angol, a francia, a német, a svéd, az orosz és a finn nyelv plurale tantumait vizsgálva megállapítja, hogy a plurale tantumok jelentésüket tekintve néhány jól körülhatárolható csoportba sorolhatók, ezek pedig a következők:

- a) Ünnepek, társas rendezvények, pl. fi. *häät*, fr. *noces* 'lakodalom';
- b) (Két vagy több hasonló részből álló) munkaeszközök, szerszámok, pl. fi. *pihdit* 'fogó';
- c) Páros testrészek, pl. fi. *aivot* 'agy', lat. *scapulae* 'váll';
- d) Ruházat (leginkább a páros testrészeket fedő ~), pl. fi. *housut*, ang. *trousers* 'nadrág';
- e) Betegségek, pl. ang. *hysterics* 'hisztéria', fr. *oreillons* 'mumpsz';
- f) Élelmiszerek, árucikkek, pl. fr. *sucreries* 'édesség', *légumes* 'zöltség';
- g) Emberek csoportjai, pl. fi. *kaksoset*, fr. *jumeaux* 'ikrek';
- h) Időszakok, pl. fr. *vacances*, or. *каникулы* 'szünidő, vakáció';
- i) Földrajzi nevek, pl. fr. *environs* 'környék', ang. *Netherlands* 'Hollandia'.

A következő pontban megvizsgált udmurt „plurale tantum-gyanús” főnevek nagy része a fent említett szemantikai csoportok köréből kerül ki.

2.4.2.1. A 'dámajáték' udmurt megnevezése Kozmács szótára szerint az egyes számú *шаика* vagy *шаики*. A *шаики* az azonos alakú és jelentésű orosz plurale tantum átvétele; a *шаика* szintén orosz átvétel, amely azonban oroszul a 'dámajáték figuráját' jelenti.

A korpuszban a 'dámajáték' jelentésű szó az egyes számú *шаики* alakban fordult elő (9). Kérdőívemből viszont az derült ki, hogy a 'dámajáték' megnevezésére a *шаикиуос* és a *шаикаос* kifejezések, tehát az előbbi kettő többesjellel ellátott alakja is használatosak az udmurtban, bár jóval ritkábban, mint egyes számú megfelelőik.¹⁶ A *шаикиуос* és a *шаикаос* elnevezések Ingo (1978) felosztását követve a fakultatív plurálisokhoz (a plurale tantumok C) csoportjához) sorolhatók.

- (9) „*Ойдо, шаикиуен шудом!*” (209. o.)
gyerünk dáma-INS játszik-IMP.1PL
'Gyerünk, dámázzunk!'

16 A kérdőívben választási lehetőségként csak a *шаика/шаики/шаикиуос/миндегы/мáс* opciókat adtam meg. Ennél a kérdésnél Sg a *шаика* vagy a *шаики*, Pl pedig a *шаикиуос* alakot választók arányát mutatja. A *шаикаос* formát néhány (a „más” opciót választó) kitöltő javasolta a megadott alternatívák helyett.

- (10) *Ойдо,* *шапкаен* *шудом!*
gyerünk dáma.SG-INS játszik-IMP.1PL
шапкиен
dáma.SG-INS
шапкиосын
dáma-PL-INS
'Gyerünk, dámázzunk!'

	Sg	Pl	mindegy	más
össz.	86%	8,5%	4%	1,5%
É	87%	11%	2%	0%
K	83%	11%	0%	6%
D	96%	4%	0%	0%
P	100%	0%	0%	0%
V	66%	7%	27%	0%

	Sg	Pl	mindegy	más
13–17	84%	13%	3%	0%
18–27	89%	7%	2%	2%
33–58	86%	5%	9%	0%
63–80	73%	9%	9%	9%

2.4.2.2. A 'szünidő, vakáció' jelentésű szó Kozmács szótárában *каникул* alakban, egyes számban szerepel, amely az azonos jelentésű orosz plurale tantum, a *каникулы* (orosz többesjel nélküli) átvétele. A korpuszban a *каникул* kifejezésnek hét előfordulását találtam meg, l. pl. (11), emellett azonban a *каникулъѣс* alakkal, vagyis az előbbinek az udmurt többesjellel ellátott variánsával is találkoztam (singularisi értelemben), l. (12). A kérdőív ide vonatkozó kérdésénél a *каникулъѣс* formát többen (43%) választották, mint a *каникул* alakot (29%), és a 'mindegy' opciót is sokan (28%) jelölték meg. A *каникулъѣс* megnevezés így módon szintén a fakultatív plurálisokhoz (Ingo C) csoportjához) sorolható.¹⁷

- (11) „*Гужем каникул дыръя...*” (103. o.)
nyár szünidő idő-ADV
'a nyári szünet alatt'

- (12) „*Экзаменъѣмес ми ваньмы умой сѣтім.*
vizsga-PL-POSS.1PL.ACC mi minden-POSS.1PL jól ad-PST-1PL
'Mindannyian jól teljesítettük a vizsgáinkat.
Отъяз – каникулъѣс” (57. o.)
ott-ADV-DET szünidő-PL
Eljött a szünidő'

¹⁷ Fejes László hívta fel arra a figyelmemet, hogy a (13)-as mondatban a többes számú alakkal álló alternatíva jelentése 'Sokat pihentünk a *szünidők* idején' is lehet, ez pedig megkérdőjelezné azt, hogy a *каникулъѣс* alak a fakultatív plurálisokhoz sorolható. A korpusz ide vonatkozó mondata (12) viszont mégis arra mutat, hogy a plurális alaknak 'szünidő' jelentése is lehet, vagyis fakultatív plurálisról van szó.

- (13) *Ми каникул дыръя трос шутэтским*
 mi szüniidő idő-ADV sok pihen-PST-3PL
каникулъёс
 szüniidő-PL
 'Sokat pihentünk a szüniidőben'

	Sg	Pl	mindegy
össz.	29%	43%	28%
É	30%	50%	20%
K	17%	46%	37%
D	42%	50%	8%
P	40%	0%	60%
V	27%	33%	40%

	Sg	Pl	mindegy
13–17	36%	61%	3%
18–27	30%	33%	37%
33–58	18%	55%	27%
63–80	27%	27%	46%

2.4.2.3. Kozmács István szótára szerint a *бырӕн* szó (egyes számban) 'választás'-t, a *бырӕнъёс* (többes számban) pedig '(politikai) választások'-at jelent. A *бырӕнъёс* eszerint a plurale tantumok B) csoportjához sorolható.

A korpuszban a többes számú, 'politikai választások' jelentésű *бырӕнъёс* alaknak három előfordulását találtam meg. Érdekes módon *azonos jelentéssel* az egyes számú *бырӕн* is előfordult négyszer a korpuszban. A *бырӕнъёс* kifejezés ezek alapján viszont a plurale tantumok C) csoportjába, a fakultatív plurálisokhoz sorolható.

A kérdőív ide vonatkozó mondatát a kitöltőknek több mint a fele (56%-a) a többes számú alternatívával egészítette ki.¹⁸

- (14) „*Со нунал бырӕнъёс вал.*
 az nap választás-PL van-PST

'Aznap voltak a választások.

Мон, не, бырӕнэ уг мыны' (153. o.)

én NYOM választás-ILL nem.FUT.ISG megy-NEG.SG

'Én ugyan nem megyek el a választásokra'

- (15) *Кылем арын мон бырӕнэ ой мыны*
 marad-PTCP.PERF év-INCESS én választás- nem.PST.ISG megy-
 ILLAT NEG.SG
бырӕнъёсы
 választás-PL-ILLAT

'Tavaly nem mentem el a választásokra'

18 Szintén Fejes László hívta fel arra a figyelmet, hogy a (15)-ös mondatban a plurálisi alakkal álló alternatíva úgy is értelmezhető, hogy több választás volt az adott évben. A korpusz ide vonatkozó példája (14) viszont mégis megerősíti azt a feltételezésemet, hogy fakultatív plurálissal van dolgunk.

	Sg	Pl	mindegy	más
össz.	37%	56%	4%	3%
É	57%	39%	0%	4%
K	26%	68%	3%	3%
D	21%	75%	0%	4%
P	50%	40%	10%	0%
V	20%	60%	20%	0%

	Sg	Pl	mindegy	más
13–17	65%	35%	0%	0%
18–27	35%	56%	4,5%	4,5%
33–58	18%	77%	5%	0%
63–80	9%	73%	9%	9%

2.4.2.4. A 'szemüveg' jelentésű szó Kozmács szótárában *очки* alakban, egyes számban szerepel, amely az azonos jelentésű orosz plurale tantum átvétele. A 'szemüveg' megnevezése a korpuszban is egyes számban állt (16), a kérdőív alapján viszont az derült ki, hogy a 'szemüveg' megnevezésére a többes számú *очки*-t is használják az udmurt beszélők (17). Az *очки* tehát szintén a fakultatív pluralisokhoz sorolható.

(16) „зӧк *очкиен газет лыдӟӱсь ньлыкшино...*” (187. o.)
vastag szemüveg-INS újság olvasó-PTCP.IMP nő-asszony
'vastag szemüveggel újságot olvasó asszony'

(17) зӧк *очкиен газет лыдӟӱсь ньлыкшино оломар юаз*
vastag szemüveg-INS újság olvas-PTCP.IMP nő-asszony valami kérdez-PST. 3SG
очкиосын
szemüveg-PL-INS

'A vastag szemüveggel újságot olvasó asszony valamit kérdezt'

	Sg	Pl	mindegy
össz.	89%	9%	2%
É	80%	20%	0%
K	91%	3%	6%
D	96%	4%	0%
P	90%	10%	0%
V	93%	0%	7%

	Sg	Pl	mindegy
13–17	68%	32%	0%
18–27	95%	2%	3%
33–58	90%	4,5%	4,5%
63–80	100%	0%	0%

2.4.2.5. A páros testrészek és tárgyak elnevezései a Grammatika (1962) szerint többnyire egyes számban állnak, ha a pár egészéről van szó: *син* 'szem', *кут* 'bocskor' – bár a mai udmurt nyelvben néha előfordul a többes szám is, pl. *бамӱӇсыз* 'orcái', *синӱӇсыз* 'szemei'. A korpuszban ezzel szemben a *ки* 'kéz', a *син* 'szem', és a *пыд* 'láb' testrésznevek kifejezetten gyakran álltak pluralisban. Az alábbi táblázat szemlélteti singularisi és pluralisi előfordulásaik számát, illetve ezek egymáshoz viszonyított százalékos arányát (természetesen csak azokat az eseteket vettem számba, ahol a testrésznév egy pár egészére vonatkozik).

testrésznév	Sg	Pl
<i>ки</i> 'kéz'	(30) 51%	(29) 49%
<i>пид</i> 'láb'	(33) 58%	(24) 42%
<i>син</i> 'szem'	(80) 65%	(43) 35%
<i>пель</i> 'fül'	(16) 94%	(1) 6%

A korpuszban ezenkívül még számos testrésznév fordult elő többes számban (egy pár egészére vonatkozó jelentéssel), így: *чиньыос* 'ujjak', *сюлъэс* 'belek', *гижыос* 'paták', *синкабакъэс* 'szemhéjak', *сингыръэс* 'szemgödörök', *гырпумъэс* 'könyök', *кимышгъэс* 'kézfejek', *пельдүүньэс* 'fültő', *бурдъэс* 'szárnyak', *ымпумъэс* 'szájszélek', *мыжыкъэс* 'öklök', *ымдуръэс* 'ajkak', *пидессингъэс* 'térdkalácsok', *пельдоръэс* 'halánték', *пидпидэсъэс* 'talpak', *бамъэс* 'orcák', *суй-пидъэс* 'végtagok', *пельпумъэс* 'vállak'. Az említett testrésznevek közül egyébként sok singularisban is előfordult (szintén egy pár egészére vonatkozó jelentéssel).

A kérdőív ide vonatkozó kérdésénél (18) az adatközlőknek több mint a fele a pluralis alternatívát választotta. A szóban forgó testrésznevek tehát az Ingo-féle felosztás C) (esetleg D) csoportjához sorolhatók.

(18)	<i>Дышетүүсълэн</i>	<i>синмыз</i>	<i>лэчыт</i>
	tanít-PTCP.IMP-GEN	szem-POSS.3SG	éles
		<i>сингъэсыз</i>	<i>лэчыт(эс)</i>
		szem-PL-POSS.3SG	éles(-PL)

'A tanár szeme éles'

	Sg	Pl	mindegy	más
össz.	33%	51,5%	11%	4,5%
É	30%	57%	6,5%	6,5%
K	34%	51%	6%	9%
D	33%	63%	4%	0%
P	40%	40%	20%	0%
V	33%	27%	40%	0%

	Sg	Pl	mindegy	más
13–17	19%	78%	0%	3%
18–27	38%	41%	16%	5%
33–58	27%	50%	14%	9%
63–80	55%	45%	0%	0%

3. Kutatásom során összességében tehát azt állapítottam meg, hogy a többes szám használata a tárgyalt szemantikai csoportoknál általánosabb, mint ahogyan azt a szakirodalom alapján gondolhatnánk. Az elvont jelentésű főnevek a Grammatika (1962) állításával ellentétben előfordulhatnak többes számban. Egyes páros testrészek megnevezése nem néha, hanem kifejezetten gyakran kerülhet pluralisba. Csak többes számban használatos főnévvel a kutatás során ugyan nem találkoztam, viszont több olyan főnevet is találtam, amelyek besorolhatóak az Ingo (1978)-féle plurale tantum-értelmezés C), néha B) és D) kategóriájába. Az orosz plurale tantumok átvételének olyan módjával is találkoztam, amelyet a szakirodalmi források nem említenek. A „sok apró azonos darabból” álló zöldség-, gyümölcs-, gabonafélék és élelmiszerek számjelöléséről pedig azt állapítottam meg, hogy ezek inkább egyes számban használatosak az udmurt nyelvben, de ennél a szemantikai csoportnál sem teljesen kizárt a pluralis használata.

Irodalomjegyzék

- КОРПУСЗ: ПУКРОКОВ, Фёдор (1997), *Кизили ныл*, Ижевск, «Удмуртия»
- BERECZKI Gábor (2003), *A magyar nyelv finnugor alapjai*, Budapest, Universitas Kiadó
- CORBETT, Greville G. (2000), *Number*, Cambridge University Press, Cambridge
- CSÚCS Sándor (1990), *Chrestomathia Votiacica*, Budapest, Tankönyvkiadó
- Grammatika* (1962) = Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология (Szerk.: Перевошиков, П. Н.), Удмуртское Книжное Издательство, Ижевск
- HAJDÚ Péter (1981), *Az uráli nyelvészet alapkérdései*, Budapest, Tankönyvkiadó
- INGO, Rune (1978), *Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanticinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat*, Åbo Akademi, Åbo
- КЕЛЬМАКОВ, В. К. (2002), *Удмурт кыллэн исторической грамматикаез: Программа*, Ижкар, „Удмурт университет” книга поттон корка
- KOZMÁCS István (2002), *Udmurt–magyar szótár*, Szombathely, Savaria University Press
- MATICSÁK Sándor (2004), *A plurale tantum a mordvinban*. In: *Urálistikai Tanulmányok 14. Permiek, finnek, magyarok. Írások Szűj Enikő 60. születésnapjára*, Budapest